

Regarding the Issue on Objective Features of the Corpus Delicti of the Violation of Water Protection Rules

Inna Berdnik

candidate of law sciences, associate professor,

professor of Criminal Law and Justice Department

of the Law Faculty of Chernihiv National University of Technology,

Ukraine

The article is focused on the analysis of problematic issues of objective features of the corpus delicti of the violation of water protection rules. The author pays special attention to the analysis of scientific ideas about the object of a crime within criminal law and supporting the concept of “object of crime – social values” comes to the conclusion that the direct object of a crime under the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, is the established procedure for the preservation, use, reproduction and protection of water resources from pollution, changes in their natural properties and exhaustion. Obligatory feature of the actus reus of the analyzed crime is an act in the form of violation of water protection rules (water objects), which is an action or omission and consists in non-fulfillment of the requirements of certain regulatory acts: special ones, concerning ecological safety and those, regulating the issues of water protection (water objects). Analyzing the disposition of the p. 1 of the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, the author emphasizes that the social and dangerous consequences of the violation of water protection rules (water objects) are: pollution of surface or underground waters and aquifers, sources of drinking, medical waters or change of their natural properties or depletion of water sources. The author clarifies in detail the essence and content of such concepts as “pollution” and “exhaustion” and emphasizes attention on the fact that the public danger of pollution of water facilities as a consequence of the violation of water protection rules is determined, first, as an attack on the established order of preservation, use, reproduction and protection of water (water objects) from pollution, negative change in their natural properties and exhaustion; secondly, the direct link with other unlawful acts, which are serious crimes; thirdly, with significant harm, severe consequences. Having analyzed the regulatory acts and opinions of scholars about the objective features of the corpus delicti, stipulated by the p. 1 and p. 2 of the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine, the author states that the objective of the legislative decision was to establish liability for the violation of

water protection rules. Legislative realization of such an objective has been reflected in the formulation of the actus reus of the corpus delicti and determination in the dispositions of the p. 1 and p. 2 of the Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine both acts in the form of the violation of water protection rules (water objects) and consequences – causing pollution of surface or ground waters and aquifers, sources of drinking, medical waters or the change of their natural properties, or exhaustion of water sources and creating a danger to life, health of people or for the environment (p. 1 of the Art. 242) and death or disease of people, mass mortality of objects of animal and plant world or other grave consequences (p. 2 of the Art. 242).

До питання про об'єктивні ознаки складу злочину порушення правил охорони вод

Берднік Інна Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінального права

та правосуддя юридичного факультету

Чернігівського національного технологічного університету,

Україна

Загальновідомо, що встановлення обов'язкових елементів складу злочину має визначальне теоретичне, практичне і пізнавальне значення для оцінки суспільної та юридичної сутності злочину, тяжкості заподіяної злочином шкоди, кваліфікації діяння та вирішення багатьох інших практичних завдань. Питання визначення ознак складу злочину дозволяє з'ясувати правовий зміст вчиненого діяння, знайти межу дії відповідної кримінально-правової норми.

Теорія кримінального права до елементів складу злочину відносить: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Отже,

проаналізуємо кожен із цих елементів складу злочину «Порушення правил охорони вод», відповідальність за вчинення якого передбачено ст. 242 КК України.

Однією з точок зору, яка домінує в кримінальному праві щодо об'єкта злочину, є така, згідно з якою об'єктом будь-якого злочину є соціальні цінності. Сьогодні чимало науковців обстоюють теорію об'єкта злочину як соціальних цінностей. Серед них такі відомі вчені, як П. П. Андрушко, П. С. Берзін, В. Т. Дзюба, П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, В. Б. Харченко, С. С. Яценко та інші. За основу цієї системи точок зору є розроблена ще в

дореволюційний і революційний періоди «концепція блага як об'єкту злочину». Зокрема, Л. С. Білогриць-Котляревський відзначав, що злочин являє собою «порушення норми, тобто абстрактної заборони або веління закону, водночас необхідно руйнує ті реальні блага або інтереси, для яких ці блага існують»¹. У цьому контексті С. В. Познишев зазначав, що дану «матерію» треба розуміти не просто як будь-яке життєве благо, а благо, яке поставлено під захист кримінального закону, тобто правове благо². А. В. Наумов вважає, що можливим є повернення до теорії об'єкта як правового блага, створеної ще наприкінці минулого сторіччя в межах класичної та соціологічної школи кримінального права³. Звичайно, у філософському розумінні поняття «благо» вужче, ніж поняття «цінність». Якщо цінність – це специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне чи негативне значення для людини і суспільства⁴, то благо, – це загальне поняття для визначення лише Є. В. Фесенко пропонує визначати об'єкт злочину як цінності, що охороняються

кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду, а під самими цінностями він розуміє різноманітні об'єкти матеріального світу, в тому числі і саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Структурними елементами цінностей Є. В. Фесенко виділяє п'ять класів компонентів: 1) потерпілих; 2) інтереси та права потерпілих; 3) соціальні зв'язки; 4) предмети (матеріалізовані блага); 5) нематеріалізовані блага, які належать потерпілим. Даючи оцінку концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», Є. В. Фесенко зазначає, що така концепція дещо заідеологізована, вона не відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей, які бере під захист кримінальний закон, а її основним недоліком є перебільшення значення категорії «публічного» стосовно до категорії «приватного» в сфері соціального життя. Слід погодитись з Є. В. Фесенком, що при вирішенні проблеми об'єкта злочину, співвідношення понять «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-

¹ Учебник русского уголовного права: Общая и особенная части / Белогриць-Котляревский Л. С. – Киев: Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. – с. 161.

² Познишев С. В. Учебник уголовного права: очерк основных начал общей и особенной части науки уголов. Права : 1. Общая часть /

Познишев С.В. – М.: Юридическое издательство Наркомюста РСФСР, 1923. –с. 57.

³ Наумов А. В. Российское уголовное право (Общая часть): Курс лекций / Наумов А. В. – М. : БЕК, 1996. – с.147.

⁴ Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. –с.534.

правової охорони» доцільно використовувати категорію цінностей⁵. Ще раніше, у тому числі спільно з П. С. Матишевським, Є. В. Фесенко структурними частинами цінностей, що охороняються кримінальним законом, виділяв лише три їх різновиди: 1) суб'єкти суспільних відносин, 2) блага, що належать цим суб'єктам, та 3) предмети, залучені в сферу цих відносин. Залежно від цільового призначення, зазначені різновиди цінностей виконують, на їх думку, такі функції: 1) інформація про суб'єктів суспільних відносин дає можливість визначити, проти кого було спрямоване злочинне діяння, 2) конкретний вид і зміст благ, що належать суб'єктам, дозволяє відповісти на питання про те, чому саме може бути заподіяна шкода; 3) вказівка щодо предметів злочину інформує про те, на які матеріальні об'єкти діє суб'єкт, посягаючи на блага окремої людини, суспільства або держави⁶.

Звичайно, у філософському розумінні поняття «благо» вужче, ніж поняття «цінність». Якщо цінність – це специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього

світу, що виявляють їх позитивне чи негативне значення для людини і суспільства⁷, то благо – це загальне поняття для визначення лише позитивної цінності⁸ позитивної цінності. Зрозумілим є те, що вчені-юристи мають на увазі саме позитивну цінність, тобто благо.

П. С. Матишевський та Є. В. Фесенко вважають, що концепція «об'єкт злочину – суспільні відносини» протягом останніх десятиріч переважала в теорії кримінального права України. На їх думку, ця концепція не цілком відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей. Об'єктом злочину, який найповніше, порівняно з іншими елементами складу злочину, відображає характер суспільної небезпечності вчиненого діяння, мають визнаватись не якісь абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні або державні цінності⁹.

Більшість науковців підтримують тезу про те, що основним безпосереднім об'єктом складу злочину «Порушення правил охорони вод» є водно-екологічний правопорядок і екологічна безпека населення України, а також відносини

⁵ Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину / Є. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С.75.

⁶ Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій // Юридичний вісник України. – 1997. – 14-20 серпня. – № 33. – С. 34-38.

⁷ Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. –с.534.

⁸ Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. –с.46.

⁹ Кримінальне право України. Загальна частина : Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.]. – К. : «Юрінком Інтер», 1997. – с.123-124.

щодо забезпечення більш ефективного, раціонального, науково обґрунтованого використання вод і відтворення водних об'єктів та їх охорони від забруднення, засмічення та вичерпання¹⁰. Вважаємо, що така думка, пов'язана з проголошенням усіх вод (водних об'єктів) на території України національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту, фактором забезпечення існування людей, тваринного і рослинного світу, обмеженості та уразливості природних об'єктів¹¹.

На нашу думку, виходячи з концепції «об'єкт злочину – соціальні цінності», безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок збереження, використання, відтворення та охорони водних ресурсів від забруднення, зміни їхніх природних властивостей та виснаження.

Водночас, цілком обґрунтованим є твердження про те, що для складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України, властивими також є додаткові безпосередні об'єкти, якими виступають життя та здоров'я людей, інші складові

довкілля (землі, надра, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ), соціальні блага та цінності, власність, оскільки, у ч. 2 ст. 242 КК України перелічені альтернативні наслідки у вигляді загибелі людей, захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інших тяжких наслідків¹².

Окрім об'єкта для визначеного злочину характерним також є предмет злочину. Предметом злочину є води – всі природні водні об'єкти на території України, що входять до складу природних ланок кругообігу води і невід'ємно пов'язані із довкіллям, крім морських (оскільки відповідальність за забруднення моря настає за ст. 243 КК). Так, відповідно до Водного кодексу України видами вод є: водні об'єкти – природні або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води (в контексті ст. 242 – це річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт); води поверхневі – води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні; підземні води та джерела – води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні

¹⁰ Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – с.506.

¹¹ Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання / А. М. Шульга. – Х. : НікаНова, 2012. – с.105.

¹² Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія / Л. П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – с.405.

в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах; водоносний горизонт – однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води; води лікувальні – водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, якщо їх включено до спеціального переліку. Технічні водні об'єкти, що не мають екологічного значення (ізолювані резервуари, колектори, градирні тощо), не є предметом даного злочину¹³.

Загальноприйнятим є визнання того, що об'єктивна сторона складу злочину, – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній процес злочинного посягання. Детальний опис таких ознак є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів і судів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності у сфері забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно

небезпечного діяння, про яке йдеться в законі¹⁴.

З урахуванням побудови ст. 242 КК України вчені зазначають, що об'єктивна сторона цього складу злочину характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння - порушення правил охорони вод (водних об'єктів); 2) наслідки у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; 3) причинного зв'язку між діяннями та наслідками. Проте існує й інша думка, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 242 КК, характеризується діянням трьома способами: забруднення водних об'єктів, зміна їх властивостей, виснаження водних джерел¹⁵. В. К. Матвійчук, в свою чергу, виділяє такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння; 2) злочинні наслідки, прямо вказані в законі (ч. 2 ст. 242 КК); 3) необхідний причинний зв'язок між

¹³ Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР // Верховна Рада України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr/paran23#n23>

¹⁴ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук

// Юридика наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7

¹⁵ Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні / П. В. Мельник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. № 6. С. 133-138. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_6_22

діянням і викликаними ним наслідками (ч. 2 ст. 242 КК); 4) засоби вчинення злочину; 5) місце вчинення злочину; 6) джерело вчинення злочину¹⁶.

По-перше, слід враховувати, що об'єктивна сторона досліджуваного злочину характеризується діянням: дією або бездіяльністю. Загальновизнаним є те, що діяння – це протиправний активний або пасивний, усвідомлений вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, що виражається у здійсненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого ст. 242 КК України. Щодо форм такого діяння, в науковій літературі, автори висловлюють різні, деколи протилежні думки. Так, одні з них вважають, що зовнішня сторона злочину характеризується діянням трьома способами: забруднення вод, зміна їхніх природних властивостей або виснаження водних джерел; другі обмежують об'єктивну сторону досліджуваного злочину лише забрудненням водних об'єктів, а не використовують виснаження та засмічення; треті обмежують діяння виключно поняттям «насичення»,

«отруєння» та «зараження» водних об'єктів¹⁷.

Дія у кримінально-правовому значенні – це лише активний, усвідомлений вольовий акт поведінки людини, що виражається у вчиненні суспільно небезпечного посягання, в нашому випадку передбаченого ст. 242 КК України. Більшість дослідників, під дією розуміють не рефлекторні, інстинктивні рухи тіла, а лише свідомо регульований вольовий акт суб'єкта досліджуваного складу злочину, вказуючи при цьому, що, якщо в результаті рефлекторного руху тіла особа зачепила регулятор заслінки чи скидного механізму і відбувся залповий скид неочищених та незнешкоджених стічних вод або відходів, що викликало заподіяння шкоди здоров'ю людей, або довкіллю, то її не можна притягнути до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 242 КК України, бо була відсутня воля на вчинення цього злочину¹⁸.

У науковій і науково-практичній літературі зустрічаються різні тлумачення порушення правил охорони вод (водних

¹⁶ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7

¹⁷ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук

// Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7

¹⁸ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7

об'єктів). Автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України (за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація) під порушенням правил охорони вод розуміють дію або бездіяльність, що є невиконанням вимог спеціальних нормативно-правових актів щодо екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод. Така дія чи бездіяльність на практиці може проявлятися, наприклад, у: порушенні умов розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями і очисними спорудами, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії; скиданні у водні об'єкти відходів і сміття; забрудненні вод добривами і хімічними засобами захисту рослин тощо¹⁹. В. Антипов порушення правил охорони вод (водних об'єктів) трактує як дію або бездіяльність, що являє собою невиконанням вимог тих нормативно-правових актів з питань екологічної

безпеки, які регулюють питання охорони вод (водних об'єктів). Це, наприклад: перевищення лімітів та нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у води; використання води як сировини основного виробничого призначення без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів; садівництво та городництво, зберігання та застосування пестицидів і добрив, влаштування літніх таборів для худоби у прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах; порушення правил складування і утилізації промислових та побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів; невиконання розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони та використання води²⁰.

Отже, з аналізу наведених точок зору щодо визначеного поняття, можна зробити висновок, що науковці єдині в тому, що порушення правил охорони вод (водних об'єктів) є дією або бездіяльністю, що полягає у невиконанні

¹⁹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – с.733.

²⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005.— с.501.

вимог певних нормативно-правових актів: спеціальних, що стосуються екологічної безпеки та тих, що регулюють питання охорони вод (водних об'єктів).

Найбільш повно і ґрунтовно розкриває зміст діяння «порушення правил охорони вод» П. С. Берзін. Науковець наголошує, що порушення правил охорони вод (водних об'єктів) – це дія або бездіяльність, що пов'язана, зокрема, з невикористанням встановлених нормативно-правовими актами екологічних стандартів та нормативів у галузі охорони вод (водних об'єктів). Таке порушення може відбуватися шляхом: недотримання водокористувачем встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлення лімітів забору води, лімітів використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території, ухилення водокористувачем від вжиття заходів, спрямованих на запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дошовими, сніговими) водами, що відводяться з неї; порушення правил контролю за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин та за якістю води водних об'єктів у контрольних створах, а також порушення правил подання відповідним органам звітів в порядку, визначеному ВК та

іншими законодавчими актами України; порушення правил вжиття технологічних, лісомеліоративних, агротехнічних, гідротехнічних, санітарних та інших заходів щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднення стічних вод: здійснення спеціального водокористування (тобто забору води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів) без відповідного дозволу; ухилення від невідкладних робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надання необхідних технічних засобів для ліквідації аварій на об'єктах інших водокористувачів; ухилення від забезпечення нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших будівельних об'єктів пристроями і очисними спорудами необхідної потужності, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії, та необхідною вимірювальною апаратурою, що здійснює облік об'ємів забору і скидання води; порушення правил введення в експлуатацію (або експлуатації) осушувальних систем; ухилення від

оснащення гідротехнічних споруд пристроями для пропускання паводкових вод, а також експлуатаційних свердловин на воду водорегулюючими та контрольно-вимірювальними пристроями; порушення сільськогосподарськими, лісогосподарськими підприємствами та окремими громадянами встановлених правил зберігання, транспортування та використання добрив, хімічних засобів захисту рослин та інших токсичних препаратів і речовин тощо²¹.

Аналізуючи диспозицію ч.1 ст. 242 КК України, слід зазначити, що суспільно-небезпечними наслідками порушення правил охорони вод (водних об'єктів) є: забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміна їхніх природних властивостей або виснаження водних джерел.

Відповідно до диспозиції ст. 242 КК України кримінальна відповідальність настає у випадку, якщо порушення правил охорони вод (водних об'єктів) спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів,

джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля²². Отже, для розкриття теми даної роботи варто зупинитися на з'ясуванні суті та змісту таких понять, як «забруднення» та «виснаження».

Як зазначають окремі дослідники, в юридичній літературі недостатньо розроблені питання, що стосуються сутності та ознак поняття «забруднення водних об'єктів», зокрема, відсутня єдина думка про зміст поняття «забруднення водних об'єктів» як такого. Тому, на нашу думку, для деталізації означеної категорії необхідно проаналізувати її доктринальні бачення.

Найперше, вважаємо доцільним звернутися до Водного кодексу України, який дає загальне визначення поняттю «забрудненням вод», а саме надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин²³. Досить ґрунтовно досліджує названу категорію І. В. Барчук, який на основі аналізу вже існуючих тлумачень, дає авторську дефініцію «забруднення

²¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т.2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – с. 34-35.

²² Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні / П. В. Мельник // Науково-інформаційний вісник Івано-

Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. № 6. С. 133-138. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_6_22

²³ Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР // Верховна Рада України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр/paran23#n23>

вод», причому виводить її в контексті вдосконалення чинного КК України. Так, він керується поглядами Є. С. Тарханова та І. О. Рощина, які зазначають, що з правової точки зору найістотнішим у понятті «забруднення» є не стільки сам факт уведення в водне середовище забруднених речовин, скільки заподіяна цим шкода (інакше будь-який викид, навіть незначний, слід було б кваліфікувати як «забруднення»). На підставі викладеного, вчений пропонує два визначення забруднення водних об'єктів: загальне та кримінально-правове. Під забрудненням вод, у юридичному аспекті, необхідно розуміти як зміни складу і властивостей води, так і процес надходження до неї сторонніх предметів, мікроорганізмів понад встановлені нормативи і вимоги до якості води. Під кримінально-правовим забрудненням водних об'єктів у рамках ст. 242 КК України, слід розуміти умисне або необережне, заборонене кримінальним законодавством діяння (дія чи бездіяльність суб'єкта), що полягає у забрудненні водних об'єктів, яке призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, до загибелі людей або їх захворюваності, масової загибелі об'єктів

тваринного світу, або до інших тяжких наслідків, або створює небезпеку для життя й здоров'я людей чи навколишнього природного середовища, або виснаження водних джерел²⁴. Погоджуємося, що сформульоване І. В. Барчуком поняття має не тільки теоретичне, а й суто практичне значення для кваліфікації такого діяння.

Окрім названого в юридичній літературі існують також наступні тлумачення «забруднення водних об'єктів»:

1) надходження до водних об'єктів забруднюючої речовини, розчинів, які привносяться у такі водойми у результаті господарської діяльності людини (відходів, викидів, напівфабрикатів, неочищених стічних вод);

2) скидання або надходження іншим способом у водні об'єкти засобів, а також утворення в них речовин, що погіршують якість поверхневих і підземних вод, обмежують їх використання чи негативно впливають на стан дна і берегів водних об'єктів;

3) скидання, вилив або інше надходження до водних об'єктів шкідливих речовин, а також утворення в них шкідливих речовин (одержаних додатково до їх природного стану

²⁴ Барчук І. В. Особливості кримінально-правової відповідальності за забруднення водних об'єктів / І. В. Барчук // Актуальні проблеми

вдосконалення чинного законодавства України. 2009. Вип. 21. С. 159-163. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_25

домішок), що значно погіршує природний стан та ускладнює використання вод, створює небезпеку для життя і здоров'я людей, а також для тваринного й рослинного світу, довкілля²⁵.

Як наголошують науковці, для кваліфікації діяння за ст. 242 КК України несуттєво, чи встановлено щодо забруднюючих речовин гранично допустимі концентрації. Проте, в рамках нашого дослідження, доречно з'ясувати також питання природи забруднюючих речовин. Так, у науці забруднюючою речовиною традиційно вважається речовина, яка привноситься у водний об'єкт в результаті господарської діяльності людини і спричиняє погіршення якості (природних властивостей) води. Така зміна полягає у негативних перетвореннях властивостей водних об'єктів (хімічних, механічних, фізичних, біологічних і пов'язаних з ними інформаційних), які відбуваються як наслідок природних чи антропогенних процесів, що спричиняють погіршення функцій природи стосовно певного об'єкта (людини, біологічного організму, об'єктів життєдіяльності людини).

Забруднення вод може бути

хімічним, фізичним, радіоактивним, біологічним чи тепловим²⁶. Найнебезпечнішими є забруднення вод хвороботворними мікроорганізмами, що можуть надходити у воду з полів фільтрації, скотних дворів, вигрібних ям тощо. При тепловому забрудненні води відбуваються скидання до водних об'єктів чистої, але надто теплої води (зміна фізичних показників), що може привести до масової загибелі риби.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що суспільна небезпека забруднення водних об'єктів як наслідку порушення правил охорони вод визначається, по-перше, посяганням на встановлений порядок збереження, використання, відтворення та охорони вод (водних об'єктів) від забруднення, негативною зміни їхніх природних властивостей та виснаження, по-друге, прямим зв'язком з іншими протиправними діями, які самі по собі є тяжкими злочинами; по-третє, значною шкідливістю, тяжкими наслідками.

Іншим наслідком порушення правил охорони вод є виснаження водних джерел. Під виснаженням водних джерел в контексті ч.1 ст. 242 КК України

²⁵ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7

²⁶ Локтіонова В. В. Вплив дефініції «забруднення» на дію норми в злочинах проти довкілля / В. В. Локтіонова // Право та державне управління. 2015. № 3. С. 60-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2015_3_15

розуміють стійке скорочення водних запасів і погіршення якості водних джерел, що створило небезпеку настання наслідків, які могли б настати²⁷. Отже, до ознак, які характеризують даний наслідок слід віднести такі: 1) має стійкий характер; 2) є результатом людської діяльності; 3) створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Близьким до названого є також тлумачення «виснаження», наведене В. В. Локтіоною, яка визнає таким стійке, тобто таке, що не може бути подолане природним шляхом, скорочення запасів і погіршення якості вод, втрата ними здатності до самоочищення. Виснаження, на її думку, характеризується незворотним зменшенням мінімально допустимого стоку вод, результатом якого є їх повна або часткова непридатність для певних видів водокористування²⁸. Як стверджує В. К. Матвійчук до виснаження призводять такі діяння: 1) розорювання поверхні водоскиду; 2) вирубування водоохоронних лісів; 3) надмірне знищення боліт; 4) забори води у

розмірах, що перевищують природне поновлення; 5) безсистемне розташування водозабірних свердловин; 6) неправильний вантаж водних джерел; 7) відсутність обладнання, що закриває самовиливні підземні води; 8) гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво; 9) гірничовидобувна діяльність і т. п.²⁹.

На підставі викладеного, можна також наголосити, що склад злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є неповним через відсутність такого діяння, як виснаження водних об'єктів щодо всіх водних об'єктів, крім самих водних джерел.

Загальноприйнятою в науці є теза про охоплення поняття «порушення правил охорони вод» і засмічення вод, тобто привнесення у водні об'єкти сторонніх, як правило, нерозчинних предметів і матеріалів (виробничих і побутових відходів), що шкідливо впливають на стан вод³⁰. Під засміченням водних об'єктів, на думку І. В. Барчука, слід розуміти – їхнє насичення такими

²⁷ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7

²⁸ Локтіонова В. В. Вплив дефініції «забруднення» на дію норми в злочинах проти довкілля / В. В. Локтіонова // Право та державне управління. 2015. № 3. С. 60-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2015_3_15

²⁹ Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2016. № 6. С. 51-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7

³⁰ Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР // Верховна Рада України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр/paran23#n23>

речовинами у твердому, рідкому та газоподібному стані, коли вони у кількісному відношенні перевищують встановлені норми, що призводить до зміни їх властивостей та складу³¹.

Наголосимо, що законодавці більшості держав колишнього СНД не врахували такого діяння, як засмічення водних об'єктів, вважаючи його несуттєвим порівняно з двома іншими, описаними вище поняттями.

На підставі викладеного доходимо висновку, що таке діяння, як засмічення, має повноправну основу свого самостійного існування і законодавчого закріплення. Однак, засмічення вод може утворювати склад розглядуваного злочину за умови, що воно викликало зміну природних властивостей вод або виснаження водних ресурсів.

Зазначимо, що забруднення водних об'єктів, так само як і виснаження, може бути вчинене різноманітними прийомами і методами. У законодавстві відсутнє посилання на спосіб не тому, що він відсутній як такий, а тому, що для кваліфікації діяння це не має значення, та

й описати всі способи забруднення, виснаження та засмічення в рамках закону неможливо через велику їхню різноманітність і багатоплановість.

Наслідками кваліфікованого складу злочину (ч.2 ст. 242 КК України) є: 1) загибель або захворювання людей; 2) масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу; 3) інші тяжкі наслідки.

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під загибеллю людей слід розуміти настання смерті хоча б однієї людини.³²

Захворювання людей – це погіршення стану здоров'я хоча б однієї людини, поєднане із стійкою втратою працездатності, зараженням епідемічними або інфекційними хворобами кількох осіб, появою відхилень у розвитку дітей, значним зниженням тривалості життя, захисних можливостей імунної системи³³.

Відповідно до абз. 2, 3 п.5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах

³¹ Барчук І. В. Особливості кримінально-правової відповідальності за забруднення водних об'єктів / І. В. Барчук // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2009. Вип. 21. С. 159-163. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_25

³² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля:

Постанова від 10.12.2004 № 17 // Верховний Суд / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>

³³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т.2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – с. 34-35.

про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під тяжкими наслідками слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах; тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Таким чином, законодавець в ч. 2 ст. 242 КК України припускає певну тавтологію, оскільки, аналіз вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду, правозастосовної практики, свідчить про те, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного

світу (всі кваліфіковані ознаки, передбачені ч.2 ст. 242 КК України).

З огляду на викладене, пропонуємо ч. 2 ст. 242 КК України викласти в наступній редакції: «Ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються...» та доповнити ст. 242 КК України приміткою такого змісту: «Під тяжкими наслідками слід розуміти: загибель або захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах».

У питаннях визначення місця вчинення злочину можна виділити погляди, зокрема В. М. Присяжного, який доводить, що місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є знаходження відповідного водного об'єкта, а джерелом забруднення, засмічення, – є підприємства, установи, організації, споруди, з яких потрапляють у водні об'єкти забруднюючі речовини,

матеріали та стічні води³⁴. Протилежною є думка О. О. Балобанова, який стверджує, що у ст. 242 КК України про жодні особливості, котрі б обмежували вчинення даного злочину тією чи іншою частиною простору не йдеться³⁵. Вважаємо, що недостатня визначеність поняття «місце вчинення злочину» тягне за собою прогалини в дослідженні ролі цієї ознаки об'єктивної сторони для кримінально-правової кваліфікації досліджуваного злочину.

Основний (частина 1 ст. 242 КК) і кваліфікований (частина 2 ст. 242 КК) складу цього злочину відносяться до матеріальних складів і злочини вважаються закінченими в момент настання наслідків у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їх природних властивостей або виснаженні водних джерел і, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (частина 1 ст. 241 КК) або момент загибелі хоча б однієї людини, захворювання двох

чи більше потерпілих, настання інших тяжких наслідків (частина 2 ст. 242 КК).

Проте, окремі вчені, до числа яких належить В. К. Матвійчук, відносять основний склад злочину порушення правил охорони вод до злочинів з формальними складом, оскільки наслідки як елемент складу злочину передбачені лише в ч. 2 ст. 242 КК України. Це пояснюється тим, що діяння, передбачені ч. 1 ст. 242 КК України, лише створюють небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Тобто в ч. 1 ст. 242 КК України означена лише загроза настання наслідків, з якою пов'язується криміналізація діяння. Повністю відповідає такому розумінню наслідків п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17, де створення небезпеки – це лише можливість настання наслідків, а не самі наслідки³⁶. Вважаємо, що наведена думка є необґрунтованою, оскільки наслідками даного злочину є саме визначені у диспозиції ч. 1 ст. 242 КК України наслідки

³⁴ Присяжний В. М. Відмежування злочину «Порушення прав охорони вод», передбаченого статтею 242 Кримінального кодексу України, від суміжних злочинів та аналогічного адміністративного делікту / В. М. Присяжний // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 7. С. 56-64. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjju_2011_7_10

³⁵ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія / Л. П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.

³⁶ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова від 10.12.2004 № 17 // Верховний Суд / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>

у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміни їх природних властивостей або виснаження водних джерел та створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Небезпека для життя – це реальна можливість загибелі хоча б однієї людини, наприклад, внаслідок вживання води, забрудненої токсичними відходами. Небезпека для здоров'я має місце в разі, коли порушення правил охорони або використання надр могло призвести до масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо³⁷.

Підтвердження зазначеної думки можна знайти в матеріалах окремих судових рішень за результатами розгляду справ про порушення правил охорони вод. Так, *Амур-Нижньодніпровський районний суд м. Дніпропетровська у вироку від 14.09.2015 р. кваліфікував дії особи за ч. 1 ст. 242 КК України, спираючись, серед іншого, на те, що внаслідок скидів забруднюючих речовин зі зворотними водами з перевищенням встановленого нормативу до водних об'єктів р. Самара*

та р. Дніпро, утворилися плями плаваючих відходів, які у сукупності з додатковими негативними факторами можуть мати реальну загрозу здоров'ю населення, яке активно використовує прибережну смугу цієї ділянки берега для пляжного відпочинку. Також скиди зворотних вод та утворення острова відходів внаслідок виробничої діяльності ТОВ «Дніпропетровська паперова фабрика» становить небезпеку для гідродіонтів, в тому числі і для нерестуючої риби, її ікри, личинок, місць нагулу риб і її молоді; існує загроза міграцій токсикантів, які накопичилися в рибній продукції, до організму людей споживачів риби; існує небезпека зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, руйнування чи істотного ушкодження природних територій р. Самара (нерестовищ та нагульних площ), рослинного світу³⁸.

Проте, правозастосовна практика у більшості випадків при кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 242 КК України, виходить не з реальної можливості настання передбачених у законі наслідків, а з фактичної суми збитків, спричинених злочинними діями. Так, зокрема, *Селідовський міський суд Донецької*

³⁷ Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – с.509.

³⁸ Єдиний державний реєстр судових рішень / Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

області мотивував обвинувальний вирок тим, що начальником не було здійснено своєчасний, якісний ремонт і обслуговування водопровідно-каналізаційних мереж і очисних споруд, допущено неналежне забезпечення ефективності технологічного очищення стічних вод, що призвело до скиду забруднюючих речовин у поверхневі води струмка Солоненького басейну річки Вовча з наднормативним перевищенням гранично-допустимих норм хімічних сполук, внаслідок чого заподіяно істотну шкоду охоронюваним законом державним інтересам у вигляді матеріальних збитків в сумі 60 650,28 грн., який більш ніж в 100 разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян³⁹.

Проаналізувавши нормативно-правові акти та думки науковців щодо об'єктивних ознак складу злочину, передбачених ч.1 та ч. 2 ст.242 КК України, констатуємо, що метою законодавчого рішення було встановлення відповідальності за порушення правил охорони вод. Законодавча реалізація такої мети знайшла своє відображення у формулюванні об'єктивної сторони складу злочину та визначенні у диспозиціях ч.1 та ч.2 ст.242 КК України

як діянь у вигляді порушення правил охорони вод (водних об'єктів), так і наслідків – спричинення забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ч.1 ст.242) та загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки (ч.2 ст.242).

³⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень / Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>